

Розділ III

ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ

УДК 351.853 (091)(477.6)

М.О. ПРИНЬ

О.В. ПРИНЬ

Досвід проведення інвентаризації пам'яток археології в Луганській області

У статті розглянуті основні практичні заходи, які проводяться науковцями, археологами при інвентаризації пам'яток археології в Луганській області.

Ключові слова: державні органи, реєстр пам'яток, виконавчий комітет, рішення, археологічні пам'ятки, паспортизації пам'яток історії та культури.

Реалізація сучасних пам'яткоохоронних програм на високому науковому рівні потребує проведення широкого комплексу практичних заходів. Згідно з вимогами сучасності території, що відводяться під сільськогосподарське використання, потребують проведення комплексного археологічного обстеження, що передбачає реалізацію комплексу заходів щодо обстеження територій: 1) збір архівного та бібліографічного матеріалу, 2) натурні польові дослідження земельних ділянок, 3) складання первинної облікової документації на шойновиявлені об'єкти, 4) складання топографічного плану пам'ятки, 5) фотофіксація об'єкту та збір підйомного археологічного матеріалу тощо. Наукові дослідження археологічної спадщини включають вивчення історико-архівних даних щодо об'єктів археологічної спадщини.

На території Луганської області на державному обліку перебуває 9764 пам'яток культурної спадщини, з них 5014 – пам'ятки археології [1]. Починаючи з 2007 р., на території Луганської області започатковано програму інвентаризації цих пам'яток археології. Комплекс заходів, що здійснюється в межах інвентаризації, має включати в себе: моніторинг наявності пам'яток культурної спадщини; з'ясування поточного технічного стану (наявність руйнувань, розорювання, ям тощо); уточнення географічних координат об'єктів; напрацювання рекомендацій для державних і самоврядних

органів влади щодо покращення системи пам'яткоохоронних заходів. Науковці археологічного науково-дослідного центру «Спадщина» Східноукраїнського університету імені Володимира Даля, Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, Луганського обласного краєзнавчого музею постійно беруть участь в інвентаризації археологічних пам'яток на території Кременського, Новопокровського, Сватівського, Білокураїнського й інших районів Луганської області.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2002 р. № 1330 «Про затвердження Комплексної програми паспортизації пам'яток культурної спадщини на 2003–2010 роки» та «Регіональної програми паспортизації пам'яток культурної спадщини на 2003–2010 роки», затвердженої розпорядженням голови Луганської обласної державної адміністрації від 8 липня 2003 р. за № 375, районні державні адміністрації здійснюють комплекс заходів зі збереження пам'яток, розташованих на території своїх районів. У кожному окремому випадку в районі створюється робоча комісія, до складу якої входять представники державного органу охорони культурної спадщини (районного відділу культури), землевпорядники, представники місцевого самоврядування (переважно сільські голови), фахові археологи та представники громадськості.

Керуючись ст. 8 Закону України «Про охорону культурної спадщини», районні державні адміністрації звертаються із запрошенням до університетів області провести на території району фахову інвентаризацію об'єктів археологічної спадщини.

Першим етапом під час проведення інвентаризації пам'яток археології є архівний пошук інформації про попередні роботи з їх вивчення. Внаслідок такого пошуку, встановивши обсяг робіт, здійснений попередниками, спеціалісти-археологи приступають до другого етапу – натурних польових досліджень земельних ділянок – виїжджають безпосередньо до місця розташування пам'ятки.

Польовому обстеженню району передує збір архівних і наукових матеріалів. Наприклад, використовуються польові звіти дослідників, які зберігаються у науковому архіві Інституту археології НАН України, матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), фондів матеріалів Луганського обласного краєзнавчого музею, картографічний матеріал, друківані наукові статті.

Зокрема, у Державному архіві Луганської області виокремлено понад 30 архівних фондів, у яких накопичилися документи, що містять важливу інформацію про пам'яткоохоронну діяльність і дослідження археологічних об'єктів на Луганщині з початку 1920-х до 2000-х років [2]. У цьому великому масиві архівних фондів важливе значення для висвітлення проблем пам'яткоохоронної роботи мають такі фонди: Луганський окружний виконавчий комітет ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Луганської округи (Р-243), Старобільський повітовий виконавчий комітет рад робітничих, селянських і червоноармійських депута-

тів (Р-1169) й інші. Фонди містять циркуляри, розпорядження, керівні матеріали виконавчих комітетів, протоколи засідань та рішення президії окрвиконкому: про затвердження окружної комісії охорони пам'яток матеріальної культури та природи, про затвердження обов'язкової постанови президії окрвиконкому про охорону пам'ятників [пам'яток] культури та природи тощо.

У фонді Луганської окружної інспектури народної освіти (Р-401) сконцентровані інформативні дані з 1923 до 1930 р.: звіти окружної політпросвіти за 1924 р. «О експонатах Луганского музея», листування з музеями області, Харківською крайовою інспектурою охорони пам'яток НКО УСРР, безпосередньо з Наркоматом освіти УРСР про охорону пам'яток культури і старовини, звіт про охорону пам'яток матеріальної культури та природи в Луганській окрузі; містяться доповіді музейних працівників про охорону пам'яток на Луганщині, стан музеїв, звіти про проведення археологічних досліджень у межах Луганської округи, організацію музейної роботи. Ці архівні матеріали надають можливість ґрунтовно проаналізувати складний процес пам'яткоохоронної роботи у 20–30-х роках ХХ ст. й уявити обсяг і масштаби проведених археологічних робіт.

Упродовж 1926–1929 років в УСРР була проведена первісна реєстрація пам'яток культури, яка дозволила взяти на облік 562 пам'ятки культурної спадщини (пам'ятки археології, архітектури, меморіальні й історико-революційні), з них у Луганській окрузі – 7 пам'яток археології, 1 пам'ятка архітектури, у Старобільській окрузі – 4 пам'ятки архітектури [3].

Безумовну цінність для дослідників-археологів мають фонди Р-1779 (виконкому Луганської обласної ради народних депутатів) і Р-693 (виконкому Луганської міської ради народних депутатів), що містять нормативну базу: постанови, розпорядження, рішення про проведення обліку і паспортизації пам'яток історії та культури, зокрема, археології.

Зосібна, важливу інформацію для сучасних пам'яткоохоронних досліджень містить фонд Р-1779, в якому найбільш цінними в описі 2 є справи 163, 2455, 5023, 6253, де містяться вичерпні дані про етапи формування, структуру та наповнення реєстру пам'яток. Фактично ці 4 рішення (справи) сформували регіональну базу даних про пам'ятки радянського часу.

У повоєнний період (квітень 1947 р.) виконком Ворошиловградської обласної ради депутатів трудящих провів у регіоні реєстрацію пам'яток культури і старовини й ініціював взяття на облік і під державну охорону: пам'яток культури республіканського значення – 4 об'єкти, обласного реєстру – 21 пам'ятку, присвячену історичним подіям громадянської війни 1918–1921 років і воїнам, загиблим у Великій Вітчизняній війні радянського народу 1941–1945 років [4].

Станом на кінець 1969 р. в Луганській області додатково було взято на державний облік 1033 пам'ятки, з них: археології – 253, історії – 684, мистецтва – 116 [5]. На

жаль, маємо констатувати, що на архівне збереження потрапило тільки саме Рішення виконавчого комітету Луганської обласної ради депутатів трудящих від 13.10.1969 р. № 428 «О взятти памятников археологии, истории, искусства и культуры под государственную охрану и утверждение списков памятников общесоюзного, республиканского и местного значения» без додатків 1, 2 та 3 (списків пам'яток відповідно союзного, республіканського та місцевого значення). Відтак, у разі виникнення суперечок щодо підтвердження юридичного статусу пам'яток, які були взяті на облік і охорону на підставі цього рішення, опиниться під загрозою існування 1033 пам'ятки.

У 1985 р. робота з виявлення, державного обліку й охорони пам'яток була продовжена і додатково було взято на облік 904 пам'ятки, з них: археології – 150 (курганні групи – 113, окремих курганів – 26, поселень – 11) [6].

На державний облік і охорону наприкінці 1989 р. у Луганській області були взяті 1132 пам'ятки. На облік потрапило 1132 пам'ятки культурної спадщини, з них пам'ятки археології – 1103 (курганних груп – 626, окремих курганів – 245, поселень – 226, ґрунтових могильників – 3) [7].

Тож, як бачимо, чотирма рішеннями обласної ради було за радянського часу сформовано місцевий реєстр на 3094 пам'ятки культурної спадщини, з них 1506 пам'яток археології.

Важливу інформацію про роботу на об'єктах археології несуть документи з фондів державних органів, у компетенцію яких входила охорона пам'яток історії, мистецтва, археології: обласного відділу у справах мистецтв виконавчого комітету Ворошиловградської обласної ради (Р-2428), обласного відділу культурно-освітніх установ виконавчого комітету Ворошиловградської обласної ради (Р-2430), обласного управління культури виконавчого комітету Луганської обласної ради народних депутатів (Р-2426), відділу культури виконавчого комітету Ворошиловградської міської ради народних депутатів (Р-2645). Матеріали цих фондів містять документи про кошторис витрат на проведення натурних обстежень, перевірки стану пам'яток, службове листування та довідки з питань проведення паспортизації, підписання охоронних договорів, акти технічного огляду пам'яток, звіти про проведені археологічні обстеження Луганської області, інформацію про проведення паспортизації пам'яток археології. Звіти, акти перевірки проведеної паспортизації дають загальну картину того, як відбувалося виявлення, облік і вивчення пам'яток на основі проведення археологічних експедицій.

Для розкриття проведення другого польового етапу наведемо приклад роботи у Сватівському районі Луганської області.

За архівними даними, всього у Сватівському районі за радянського часу археологами виявлено 866 пам'яток археологічної спадщини, що підлягають паспортизації, з них стародавніх поселень – 127, курганів – 741; під охороною ж перебуває всього 4 пам'ятки – є охоронні паспорти та рішення виконавчого комітету

Ворошиловградської обласної ради депутатів трудящих про взяття цих об'єктів на облік. У 1985 р. у Сватівському районі були паспортизовані й узяті на облік 39 пам'яток культурної спадщини (пам'ятки історії та археології). Рішенням виконавчого комітету Ворошиловградської обласної ради від 27.06.1985 № 297 «О взятти на государственньй учет и под охрану памятников истории и культуры области» під охорону потрапило 4 об'єкти археології під № 727–730.

З метою проведення моніторингу, інвентаризації та паспортизації пам'яток у 2007 р. відділ культури Сватівської районної державної адміністрації розробив, а сесія Сватівської районної ради своїм рішенням від 20.02.2007 р. № 11/11 затвердила «Районну програму паспортизації пам'яток культурної спадщини на 2007–2010 роки», згідно з якою виконані практичні заходи та використано 21740 грн. На реалізацію цієї програми в бюджеті відділу культури на 2007 р. було передбачено й використано кошти в сумі 19988 грн., виготовлено 5 паспортів на пам'ятки археології (без юридичного закріплення взяття на облік і під охорону).

Для проведення практичних заходів натурального обстеження археологічних пам'яток за розпорядженням Сватівської районної державної адміністрації було створено комісію з проведення інвентаризації пам'яток культурної спадщини. До складу комісії, крім сільських голів, представника органу охорони культурної спадщини у Сватівському районі – начальника районного відділу культури, начальника відділу Держкомзему у Сватівському районі Луганської області, залучено також фахових археологів і представників громадськості.

Методика виконання інвентаризації та моніторингу заснована на візуальному огляді території, вивченні паспортів на пам'ятки, топографічних карт, опитуванні місцевого населення.

Проведення моніторингу й інвентаризації поточного стану пам'яток археології дозволило: уточнити технічний стан археологічних об'єктів (курганів), визначити динаміку руйнування курганів, уточнити топографічний план окремо взятих пам'яток, провести їх фотофіксацію, прийняти рішення про своєчасність і необхідність проведення рятувальних, аварійних робіт, виявлення археологічних об'єктів, визначення площі кожної пам'ятки та її меж, зйомку її плану та створення її опису, камеральну обробку отриманих даних у лабораторних умовах.

Для археологічного моніторингу велике значення мають звіти про польові роботи сучасних дослідників. У багатьох із них містяться детальні характеристики вивчених шляхом розкопок об'єктів, а також викладені результати проведених розвідок. Одночасно, в низці публікацій і археологічних звітах подаються не завжди достовірні, інколи й просто спотворені відомості про пам'ятки – неточність нанесення об'єктів археології на топографічні карти.

Тому на сучасному етапі наукових досліджень було використано професійний GPS-навігатор Garmin GPSmap-60Cx. З його допомогою точність визначення гео-

графічних координат становить $1/100''$, або, за сприятливих погодних умов, ± 3 м, система координат – Pulkovo-42. Таким чином визначалися географічні координати кожного кургану – як тих, які перебувають на обліку, так і щойновиявлених. Для кожного об'єкта також визначалися абсолютна висота над умовним рівнем моря за допомогою вбудованого висотометра, висота насипу кургану та його діаметр. Проводилася фотофіксація пам'яток археології [8].

У листопаді 2010 р. комісією з інвентаризації пам'яток археологічної спадщини району обстежено 39 пам'яток археології (кургани), розташованих на території селищних рад Дачне, Ковалівка, Кармазинівка, Нежурино Сватівського району. Наразі триває камеральна обробка отриманих даних у лабораторних умовах. Проводяться заходи з прив'язки сучасних координат курганів до карт району (головним чином використовуються планшети Генерального штабу Збройних Сил СРСР у масштабі 1:100 000).

Таким чином, за результатами проведеного архівного пошуку, моніторингу й інвентаризації були зроблені наступні висновки та надано рекомендації:

1. Загальне зауваження до рішень про взяття на облік і під державну охорону: не вказано скільки об'єктів археології береться під охорону та їхні охоронні зони. Отримані архівні дані допоможуть дослідникам під час проведення інвентаризації та моніторингу пам'яток археології, історії, монументального мистецтва, науки і техніки, паспортизації пам'яток культурної спадщини й стануть у нагоді під час підготовки до друку тому «Зводу пам'яток історії та культури України: Луганська область».

2. Усі, без винятку, обстежені курганні насипи потерпають від руйнації – розорювання, виїмки ґрунту, грабіжницьких ям. Органи охорони культурної спадщини мають частіше проводити моніторинг об'єктів задля уникнення подальшого погіршення стану курганів.

3. Існує потреба вивести території пам'яток із землекористування та земельних паїв, віднести території пам'яток до земель історико-культурного призначення із залученням спеціалістів-землепорядників, установити спеціальні зони охорони та попереджувальні знаки.

4. Необхідно продовжити на території Луганської області паспортизацію пам'яток археології, адже кількість виявлених курганів у десятки разів перевищує кількість узятих нині на облік і під охорону.

Джерела та література

1. Розпорядження голови Луганської обласної державної адміністрації від 08.07.2003 р. № 375 «Про затвердження Регіональної програми паспортизації пам'яток культурної спадщини на 2003–2010 роки» // Поточний архів Луганської обласної державної адміністрації; Рішення Луганської обласної ради від 31.07.2008 р. № 23/42 «Про затвердження регіо-

- нальної програми «Охорона культурної спадщини (пам'яток історії та монументального мистецтва) на 2008 – 2010 роки» // Там само.
2. *Прынц М.О.* Джерела з історії охорони культурної спадщини у фондах Державного архіву Луганської області // Актуальні питання історії науки і техніки: Матеріали ІХ всеукр. наук. конф., Житомир, 7–9 жовтня 2010 р. – К., 2010. – С. 111–113.
 3. *Дубровський В.В.* Історично-культурний заповідник та пам'ятники України. – Х., 1930. – С. 56–57.
 4. Держаний архів Луганської області (далі – ДАЛЮ), ф.Р-1779, оп. 2, спр. 162, арк. 158–159.
 5. *Дубровський В.В.* Вказана праця.
 6. ДАЛЮ, ф.Р-1779, оп. 2, спр. 2435, арк. 56–57.
 7. Там само, спр. 5023, арк. 139–250.
 8. *Прынц О.В. Бритюк О.О.* Проведення моніторингу та інвентаризації пам'яток археології у Сватівському районі Луганської області у 2010 році // Археологічні відкриття на Сході України в 2010 р.: тези доповідей регіональної наук.-практ. конф. 25 грудня 2010 р. – Луганськ, 2010. – С. 49–52.

***Прынц М.О., Прынц А.В.* Опыт проведения инвентаризации памятников археологии в Луганской области**

В статье рассмотрены основные практические мероприятия, которые проводятся научными работниками, археологами при инвентаризации памятников археологии в Луганской области.

Ключевые слова: государственные органы, реестр памятников, исполнительный комитет, археологические памятники, паспортизация памятников истории и культуры.

***Prync M.O., Prync A.V.* Experience of conducting of taking of inventory of sights of archaeology in the Luhansk area.**

In the article considered basic practical measures which are conducted research workers by archaeologists during taking of inventory of sights of archaeology in the Luhansk area.

Keywords: public organs, register of monuments, executive committee, governmental decisions, archaeological heritage, passport systems of objects of history and culture.

УДК 904(477):343.712

Н.М. РУДИКА

Відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони пам'яток археології

Відповідальність за правопорушення і злочини щодо пам'яток історії та культури передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України. Фактично нормативна база є достатньою для захисту культурної спадщини, але механізм виявлення та покарання порушників зовсім не відпрацьований на практиці. У статті аналізується чинне законодавство України стосовно правової відповідальності у сфері охорони пам'яток археології та подані пропозиції для його вдосконалення.